

Huse med tørvevægge fra jernalderen

Nr. Hedegård hus A117 forrest og hus A098 i baggrunden. De stenfrie bræmmer langs kridtgulvet i hus A117 udgør fundamentet for de tilhørende tørvevægge. Foto: Nordjyllands Historiske Museum

Det først erkendte jernalderhus blev udgravet i den sydlige del af Vendsyssel i 1906, og gennem de seneste godt 100 år er kendskabet til jernalderens husbyggerier vokset støt. Særligt udgravninger foretaget i Limfjordsområdet har bidraget til denne viden, hvilket primært skyldes en række bopladser, hvor bevaringsforholdene er væsentligt bedre end andre steder i Jylland. Disse bopladser benævnes byhøje i den arkæologiske faglitteratur og består af landsbyer, der gennem en udpræget stedkontinuitet har medført en opbygning af gulve, affaldslag, byggematerialer m.v., der har dannet massive kulturlag i stil med middelalderens købstæder. Byhøjene er primært blevet påvist i den vestlige del af Limfjordsområdet, men i de seneste årtier er disse landsbyer tillige blevet erkendt i

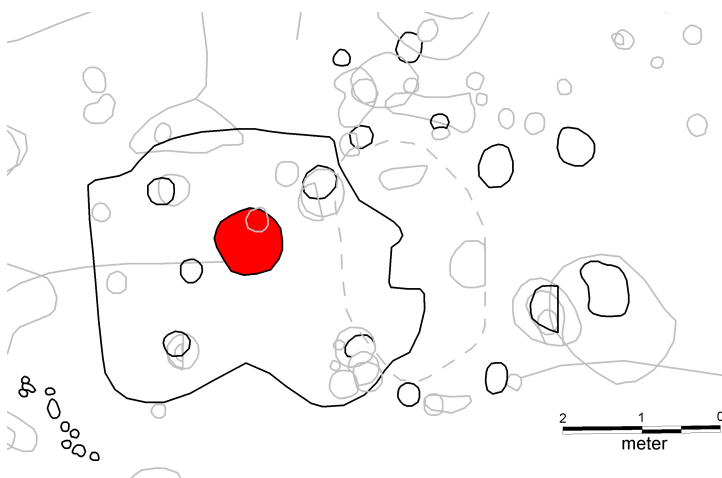
*Rekonstruktion af Erik den Rødes
græstørvshus på Island, Eiríksstaðir.
Foto: www.leif.is*

Himmerland. Særligt to lokaliteter i den sydøstlige del af Aalborg skal fremhæves: Nr. Hedegård-byhøjen ved Gigantium samt Nr. Tranders-byhøjen nær Smedegårdscetret i Aalborg øst. Byhøjen ved Nr. Hedegård er blevet publiceret af Nordjyllands Historiske Museum ved Mads Runge i 2009, mens byhøjen ved Nr. Tranders er blevet bearbejdet i forbindelse med et ph.d.-projekt i et samarbejde mellem Nordjyllands Historiske Museum og Aarhus Universitet. Materialet er righoldigt på emner, og i denne artikel er det særligt anvendelsen af græstørv som byggemateriale i jernalderens langhuse, der vil blive berørt.

Langhusene i ældre jernalder (500 f.Kr. – 200 e.Kr.) er overvejende en hustype med ensartede konstruktionstræk. Huset er altid orienteret øst-vest, og det er som oftest indrettet med et staldafsnit i dets østlige del og en beboelsesdel i dets vestlige del. Centralt i beboelsesdelen er husets ildsted placeret. Husene er relativt små og opnår sjældent en længde over 18 meter. Jernalderens huse er blevet rekonstrueret på flere af de arkæologiske værksteder og kan bl.a. ses ved Lejre, Vingsted samt Hvolris Oldtidspark. Et fællestrekk ved de rekonstruerede jernalderhuse er anvendelsen af risflettede og lerklinede vægge, mens egentlige tørvevægge ses ved rekonstruktioner af vikingetidens huse på Bork Vikingehavn ved Ringkøbing Fjord.

De ældste huse fra århundrederne omkring 500 f.Kr. på Nr. Tranders og Nr. Hedegård-byhøjene har nære paralleller til ovenstående huse med risflettede og lerklinede vægge, men i løbet af yngre Førromersk Jernalder (århundrederne før Kristi fødsel) introduceres en ny byggeskik i Aalborg-området: anvendelse af græstørv til husenes vægge. De yngre græstørvshuse er kendetegnet ved en relativt bred og dyb væggrøft samt et buet længdeforløb. Tilstedeværelsen af væggrøfter og stolpespor indikerer, at en stavbygget indre væg har været i brug samtidigt med den ydre græstørvskonstruktion – i

*Udtegning af langhus A035 fra Nr. Tranders-byhøjen.
Grafik: Nordjyllands Historiske Museum.*

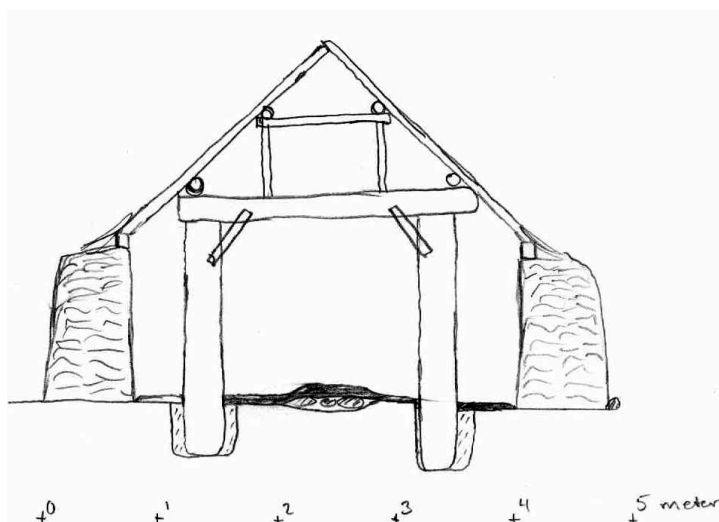
hvert fald i husets beboelsesdel. Hverken græstørvæggen eller den indre væg kan dog tillægges en bærende funktion, og vægten af taget har alene været båret af to rækker tagbærende stolper i husets indre. Derved ligner husene med græstørv husene med lerklining.

Jernalderhusenes trækonstruktioner rådnedede ofte bort, og huse-
ne måtte jævnligt nedbrydes og opføres på ny. Ved husets nedbryd-
ning er græstørven fra dets vægge blevet udjævnet, og gennem år-
hundreders nedbrydning er det kun svage spor, der indikerer tørvens
oprindelige udstrækning. De bedst bevarede tørrevægge fra ældre
jernalder ses ved byhøjen Hurup i Thy samt Østerbølle-landsbyen i
Himmerland. Ved Hurup kunne en 70-130 cm bred tørvevold er-
kendes i en højde på op til 40 cm, mens volden ved Østerbølle var
bevaret indtil en højde på ca. 70 cm. Men med udgangspunkt i de
velbevarede huse fra Nr. Tranders kan den oprindelige højde på hu-
senes tørrevægge anslås til ca. 120-140 cm.

Udbredelsen af græstørvsvægge er tidligere blevet forklaret ved
skovfattige områder, hvor adgangen til velegnet tømmer har været
begrænset. Størsteparten af husene på Nr. Tranders-byhøjen har
som allerede nævnt haft en indre stavvæg, og fra enkelte brandtom-
ter kan det forkullede træ vedbestemmes til eg. Mængden af træ til
konstruktionen af tørvehusene har dermed ikke været mindre end
ved de lerklinede huse fra de øvrige dele af Jylland. Udbredelsen af
tørrevægge skal derimod snarere relateres til forskellige kulturgrup-
per i jernalderens Jylland. De ældste tørvehuse er påtruffet i Thy,
hvor de dateres til det 5. årh. f.Kr. I den centrale del af Himmerland
ses huse med tørrevægge fra det 4.-3. årh. f.Kr. bl.a. ved Borremose-
fæstningen nær Aars, mens de ældste eksempler i Aalborg-området
skal dateres til 3.-2. årh. f.Kr.

Græstørvshusene tilhører en byggetradition, som langt op i hi-
storisk tid har været benyttet i dele af Norge og Skotland samt på
Færøerne, Island og Grønland. Leif den Lykkeliges gård i det nord-

Snit gennem hus A035 ved husets ildsted. Set fra vest. Placering og tykkelse af de tagbærende stolper er indikeret ved stolpespor i kridtgulv og stolpehulsfyld. Huset har en formodet totalhøjde på blot 3 meter.

atlantiske område har således haft paralleller til husene fra de nordjyske byhøje. En rejsebeskrivelse fra 1700-tallets Skotland omtaler græstørvshusene i lidet flatterende vendinger:

”Bøndernes hytter i Mull er de mest sørgelige. Nogle af dørene er knap fire fod høje, og husene, der er opbygget ved jord og græstørv, er sjældent mere end tolv fod høje. Røgen kan ofte kun undslippe gennem døråbningen, hvilket resulterer i, at kvinderne er mere ubumske og beskidte end mændene, og at deres træk er mere ubehagelige.”

Denne rejsebeskrivelse ville sandsynligvis være rammende for forholdene i et af de mindre huse fra Nr. Tranders-byhøjen. Huset har haft et bebygget areal på blot 25 m², men dette til trods har huset været opdelt i stald og beboelse. Ud fra husets grundplan, placeringen af ydre stenlægninger m.v. kan husets tværsnit rekonstrueres. Husets tagryg har været placeret blot 3 meter over jorden.

En af landets første og største arkæologer J. J. A. Worsaae har også efterladt en rejsebeskrivelse fra sin rundtur i Skotland i 1846, hvor de gamle huse ej heller vakte begejstring. Han skriver således i *En Oldgrandskers Erindringer 1821-1847*: ”Gaarden bestod [...] af adskillige elendige Hytter, blandt hvilke Vaaningshuset vel hævdede sig noget, men i øvrigt var det bygget paa samme Maade som Udhusene, af Stene, Tørv og med Tag af Straa og Tørv. [...] Jeg blev dog budt ind i Stuen, hvor jeg i Førstningen neppe kunde see en Haand for mig, i den Grad var der opfyldt af Røg, som kun langsomt kunde trække ud af Røghullet eller Lyren i Taget. Midt paa Gulvet, som var belagt med Leer, flammede et Baal af Quiste og Tørv, der udbredte en afskyelig Stank. Lidt efter lidt opdagede jeg hist og her nogle elendige Meubler, deriblandt Sengesteder af umalet Træ. Imidlertid blev min Vært hentet. [...] Han bød mig hjertelig velkommen med et vældigt Glas Whisky, hvortil jeg pligt-skyldigst nippede. Det smagte afskyeligt af Tørverøg”.

Fælles for de to rejsebeskrivelser er en opfattelse af tørvehusene som et levn fra en svunden tid, hvor boligerne var opført som primitive konstruktioner. I andre sammenhænge bliver anvendelsen af tørvevægge kædet sammen med mangel på egnet bygningstømmer. Tørvehusene opfattes med andre ord som et nødtvunget alternativ til andre og bedre konstruktionsformer. Langt op i historisk tid foretrak dele af landbefolkningen på Island dog at bo i tørvehuse, som de opfattede som varmere end de ”moderne” stenhuse.

Forsøg med lerklinede huse på Lejre har vist, at kulde og i særdeleshed træk har været en gene og konstant udfordring for jernalderens beboere. Tørvehusenes brede vægge har sikret en langt bedre isolering i forhold til de spinkle risflettede vægge. Effekten af tørvevægge kan sammenlignes med de nedgravede huse, som ligeledes er en nordjysk byggeskik, der optræder i århundrederne omkring vor tidsregnings begyndelse. I de nedgravede huse har jordvæggene i hushullet skærmet beboerne mod træk. Hushullets dybde er op til 1,4 meter, og de nedgravede huse repræsenterer dermed et anseeligt jordarbejde. Bevæggrunden for denne arbejdsbyrde skal antageligt søges i den ringe isolerende effekt, der ses i de alternative huse – nemlig de lerklinede huse. De nedgravede langhuse kan opfattes som en variation af græstørvshusene, og grundplanerne i de to hustyper udviser da også store ligheder. Såfremt adgangen til græstørv har været rigelig, er husenes ydre væg opbygget ved tørv, og modsat er husene anlagt i jordhuller i de områder, hvor adgangen til græstørv har været begrænset. I begge tilfælde har en indre trævæg ofte været anvendt.